

Розділ I

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

В.І. АКУЛЕНКО

Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД¹

II

Після денонсування парламентом Російської Федерації Угоди про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження, залишився негативний прецедент у цій культурній сфері, який перевів до того складну правову проблему в стан стагнації. Російська Федерація має право не ратифікувати цю (як і будь-яку іншу) міжнародну угоду, відмовлятися від вирішення проблеми згідно внутрішнього права чи виробленої практики його застосування, але в даному випадку це суперечить міжнародно-правовим нормам, оскільки, як правило, зобов'язання держав покладається міжнародним правом. Постанова Верховної Ради Російської Федерації є не чим іншим, як формальним документом, який нічого не дає для вирішення проблеми повернення і реституції культурних цінностей.

Держави СНД зробили ще одну справу правовим шляхом вирішити цю актуальну проблему. Зокрема, Міністерство закордонних справ України надіслало протест у зв'язку з такою акцією і заявило, що Україна вважає угоду чинною [27]. До речі, інші держави-учасниці СНД також зайняли подібну до української сторони позицію. Відповідно до ст. 3 Угоди вони заснували національні комісії для складання опису культурних цінностей.

12–13 січня 1993 р. в Мінську відбулося перше засідання Міждержавної експертної комісії з розгляду питань і підготовки рекомендацій щодо повернення культурних цінностей. Представники семи країн – Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Казахстану,

¹ Продовження. Початок див: // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 15. – К., 2009. – С. 5–17.

Молдови, Туркменістану й України, яка була ініціатором такої наради – розробили проекти Угоди про Міждержавну комісію з питань власності на культурні цінності зібрані в музеях, бібліотеках, архівах й інших сховищах колишнього СРСР, та положення про неї. Ці документи готувалися для розгляду на черговому засіданні керівників держав СНД.

Проте Росія відмовилася від участі в роботі цієї комісії, не пояснивши причину своєї відсутності. Позаяк, більша частина втраченого національно-культурного надбання республік колишнього СРСР знаходиться саме в Росії, процес реалізації положень цього документа був практично заблокований. Намагання України вийти на укладення двосторонньої угоди з Росією також не мали успіху.

Ймовірно, Російська Федерація не мала наміру шукати будь-якого компромісу щодо повернення культурних цінностей інших народів, які були переміщені до її численних музеїв, архівів і бібліотек. Свідченням цього може бути інтерв'ю міністра культури Російської Федерації Є. Сідорова, яке він дав російській редакції радіо «Свобода» 4 березня 1993 р.:

Зараз не час ділити культурні цінності. Я вважаю, що вони повинні зберігатися там, де містяться тепер. Бо так ми можемо все розтягнути. Адже колекція тим і цінна, що вона становить певну цінність. І якщо з неї вилучити хоча б один експонат, вона втратить свою цінність, а тим самим і світове значення. Так що, в цілому, мені не подобається ця угода.

– Але ж ця угода існує. Що тепер робити?

– А нічого. Нічого не треба робити. Ця угода не є до кінця обміркованою і підписана з чисто політичних міркувань. Угода стала предметом політичної торгівлі. Тому моє ставлення до цієї угоди негативне [28].

Російські юристи також негативно поставилися до Мінської угоди 1992 р., яка в офіційних виданнях Російської Федерації взагалі не була опублікована. Відомий правознавець у цій галузі міжнародного права М. Богуславський назвав її невдалою спробою вирішити проблему повернення культурних цінностей у відносинах між державами СНД, заперечив можливість застосування численних Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН і ЮНЕСКО, в яких іде мова про повернення культурних цінностей країнам їх походження.

Він вважає, що неможливо визначити за країну походження культурних цінностей стосовно правонаступництва при розділенні СРСР.

Ми не можемо, на мій погляд, ігнорувати ту обставину, що країни – члени СНД, як правило, не мали своєї національної державності, а якщо й мали, то кордони таких держав у минулому не співпадали з нинішніми кордонами. Тому визначення країни походження складно обґрунтувати з точки зору історичного походження культурної цінності (досить згадати скіфське золото) [29].

Подібні суб'єктивні судження суперечать історичним фактам і міжнародному праву. Дивно, що маститий вчений «забув», що Україна за всіма радянськими конституціями [30] визнавалася державою, була суб'єктом міжнародного права і засновником ООН. Після розпаду СРСР міжнародне

співтовариство визнало Україну, як і інші республіки, незалежними державами в існуючих за радянського періоду кордонах. Не завадить також нагадати опоненту, що коли таким аршином міряти межі колишньої Московії, яка до XVIII ст. платила данину кримському хану, то вони теж не співпадатимуть із сучасними кордонами Російської Федерації [31].

За аргументацією М. Богуславського, такою країною «повинна вважатися та, з якою, з точки зору культурного життя, предмет пов'язаний найтіснішим зв'язком», а також не слід забувати, що в СРСР «існував єдиний культурний простір», тому «культурні цінності внаслідок їх тривалого зберігання в країні перебування стали невід'ємною частиною культурної спадщини цієї країни, що повинен дотримуватися принцип неподільності колекції і музейних фондів» тощо. Той факт, що весь культурний простір СРСР складався з національної культурної спадщини багатьох народів, які мають на неї право, як бачимо, взагалі не береться до уваги. Ігнорується також напрацьована в радянський період двостороння нормативна база та набутий практичний досвід державних структур у цій культурній сфері між Україною і Російською Федерацією. Досить згадати рішення РНК і ВЦВК від 24 листопада 1917 р. «Про передачу трофеїв українському народові», дипломатичні переговори між Українською державою і РРФСР про передачу культурних цінностей за уряду гетьмана П. Скоропадського, діяльність українсько-російської Паритетної комісії, утвореної Президією Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету (1920–1930 роки) тощо. Тенденційно розглядаючи складну проблему повернення культурних цінностей країнам СНД, М. Богуславський, по суті, виступає апологетом проімперської формули: «кто владеет – да владеет, а кто потерял, тот уже потерял».

Російські професори М.М. Кейзеров і Т.М. Шамба, відзначаючи факт явно недостатньої захищеності творчої особистості, акцентують увагу на розробці наукових основ соціального і правового захисту культурних цінностей як виду інтелектуальної власності, удосконаленні відповідного законодавства. Назріла гостра необхідність прийняття в межах СНД спеціальної угоди на основі міжнародних норм про захист інтелектуальної власності, культурних цінностей, їх реституції у зв'язку зі збройними конфліктами, неправомірним вивезенням, крадіжкою, захопленням тощо [32]. Дійсно, зазначене наразі теж на часі, але не виключає виконання державами взятих міжнародних зобов'язань у сфері реституції та повернення культурних цінностей країнам їх походження.

2 листопада 1993 р. делегація України на 48-й сесії Генеральної Асамблеї ООН підтримала проект Резолюції «Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження» [33] і внесла ряд конструктивних пропозицій. Представник України, член парламенту В. Єщенко заявила:

Україна засвідчила свою готовність до тісної співпраці в сфері культурної спадщини і, зі своєї сторони розраховує на дійову підтримку світової громадськості. На врегулювання проблем, що розглядаються, спрямована угода, яка прийнята за ініціативою України на зустрічі глав держав-учасниць

СНД, яка відбулася в Мінську 14 лютого 1992 року. Головна мета цієї угоди, яка відповідає духу резолюції Генеральної Асамблеї ООН, створити правову основу і механізм повернення культурних та історичних цінностей країнам їх походження, що стало актуальним завданням після розпаду СРСР. Ми шкодуємо, що ця угода була відмінена колишнім парламентом Російської Федерації і сподіваємося, що новий парламент цієї країни з більшим розумінням поставиться до проблеми [34].

При взаємному бажанні напруження можна було б послабити, альтернативним шляхом – організації в Україні виставок історико-мистецьких реліквій, вивезених із її території до Ермітажу, Російського музею, Оружейної Палати, Третьяковської галереї й інших музеїв Росії, видання каталогів, проведення спільних наукових досліджень таких пам'яток тощо.

Можна з упевненістю сказати, що подібні експозиції не поступалися би влаштованим свого часу мистецьким виставкам у Києві з колекції А. Хаммера (США) або барона Тіссен-Борнеміса (Швейцарія). Адже серед експонатів могли бути на престольний золотий хрест (дар Б. Хмельницького Кисво-Печерській лаврі) на срібному постаменті (виготовленого на замовлення І. Мазепи), золотий жезл із панагією фельдмаршала П.О. Румянцева-Задунайського, унікальна святиня християнства полотняна сорочка-риза Господня, рівноцінна за «нерукотворним» зображенням («Спас на полотні») на Туринській плащаниці; прапори, гармати запорозького війська, мозаїка «Дмитрій Солунський» із Михайлівського Золотоверхого собору (XII ст.), унікальні археологічні пам'ятки скіфського золота із курганів Чорномлик і Солоха (IV ст. до н.е.), античні пам'ятки Ольвії, Херсонесу, о. Березань, цінності найбагатшого Перещепинського скарбу (вироби візантійських часів, загальною вагою 25 кг золота і 50 кг срібла). Не менш вражаючою могла бути виставка картин Шевченка, Левицького, Лосенка, Боровиковського, Мартоса, Башкирцевої, Ге, Ярошенка, Святославського, Пимоненка і багатьох інших майстрів.

Подібна ситуація з поверненням національних пам'яток іншим державам СНД. Так, вимоги Узбекистану до Петербурзького музею етнографії повернути подарунки еміра Бухари членам російської імператорської родини теж визнавалися «неправомірними», оскільки навзаєм посла Бухари везли з Росії дорогі подарунки. Справа, на думку російських опонентів, лише в схоронності їх у музейних фондах. Одночасно, у червні 1993 р. в Алма-Аті на нараді представників музеїв історичного профілю країн СНД на тему: «Національний музей: поняття і сутність» російськими музеєзнавцями нібито визнавалося право народів на повернення стосовно речей, які є релігійними або національними символами [35].

Позиція Росії з цього питання досить чітко сформульована Президентом Міжнародної асоціації сприяння культури М.М. Губенком на черговій XVI Генеральній конференції ради музеїв (ІКОМ) (вересень 1992 р., Канада). По суті вона спрямована не на повернення в минулому колоніальним народам їх культурних цінностей, а на збереження законодавчих гарантій цілісності й неділи-

ності музейних колекцій: «Інакше ми ніколи не матимемо навіть зачатків правової основи, які підкріплюють авторитет музейної справи в сучасному суспільстві» [36]. Питання реституції, взаємного обміну художніми цінностями розглядається лише між країнами учасницями світових воєн, але «забувається» насильницьке переміщення власності з країн, що перебували в колоніальній залежності.

Позитивний прецедент все ж мав місце в 2002 р., коли завдяки фонду інтелектуальної співпраці «Україна – XXI століття» за підтримки Адміністрації Президента України внаслідок двосторонніх переговорів з Польщею, Росією та Швецією в Національному музеї історії України відкрилася виставка «Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького з музеїв Європи» [37]. Серед них були особистий прапор, булава, шабля, бойовий нагай, шапка та деякі вжиткові речі ушавленого гетьмана. За 7 місяців ця експозиція побувала в музеях Києва, Чигирини, Львова; з нею ознайомилися загалом понад півмільйона відвідувачів.

З другої половини XVII ст. почалося масове вивезення українських культурних цінностей до Росії. Цілеспрямованого характеру набув цей процес після виходу низки указів Петра I про збирання старовинної зброї, археологічних знахідок, літописів стародруків тощо [38]. Зі створенням у 1859 р. Імператорської Археологічної комісії передача таких цінностей до неї стала обов'язковою [39]. За словами відомого українського історика, архівіста й музейника В.В. Дубровського

...так звана «Імператорська Археологічна комісія» вважала Україну лише за об'єкт археологічних розкопів та за джерело, що з нього поповнювалось речами старовини й мистецтва музеї та палаци Петербургу й Москви. Видатні українські пам'ятки масами вивозилися поза межі України й часто гинули вони у приватних посідачів. Лише окремі українські діячі науки й мистецтва за таких часів тільки з особистої ініціативи могли вживати тих або інших заходів щодо охорони та збереження пам'яток української культури (прикладом можна згадати В.В. Тарновського у Чернігові, акад. М.Т. Біляшівського у Києві, акад. Д.І. Яворницького у Дніпропетровську й ін.). За останнє десятиліття цій справі трохи почали допомагати земські й міські самоврядування. Але ж при надзвичайному багатстві України та пам'ятки культури різних діб та кількох десятків народів справу охорони їх у самій основі своїй підривалося пригніченим станом України за царату [40].

Навесні 1917 р., після утворення Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, Генеральний секретаріат освітніх справ Української Центральної Ради офіційно заборонив вивезення пам'яток культури за межі України [41].

Одночасно порушувалося питання про повернення культурних цінностей в Україну, які були насильницьки вивезені з її території за царату до Росії. Наполегливо його ставила в 1917 р. Центральна Рада України перед Тимчасовим урядом Росії, але марно, оскільки останній не визнавав автономії України. Прагнення українського народу до створення незалежної держави не влаштовувало й радянський уряд, який застосовував найрізноманітніші методи тиску – від дипломатичного загравання до відкритої військової агресії.

24 листопада 1917 р. РНК і ВЦВК за безпосередньої участі В.І. Леніна, Й.В. Сталіна та А.В. Луначарського ухвалили рішення «Про передачу трофеїв українському народові» [42], яким передбачили повернути Україні козацькі клейноди (прапори, гармати, булави, бунчуки тощо), які були відібрані царатом у запорожців як воєнні трофеї за правління Петра I та Катерини II.

Передачу історичних реліквій передбачалося здійснити в урочистій формі народного свята. Разом із пам'ятками українському народу мала передаватися грамота особливого змісту: «Народ великоруський і революційний Петроград із привітом надсилає вільному Києву священний дар на знак братерства народів. Хай славиться і міцніє братерський союз вільних народів в Росії».

1 грудня 1917 р. до столиці прибули представники Центральної Ради, але вони не одержали національних святинь українського народу від більшовицького уряду, який керувався політичними мотивами (передача пам'яток могла відбутися лише при юридичному визнанні радянської влади). Представники ж із України не мали «звернення до РНК як законної верховної влади в Росії» і нібито «вели переговори у різкій формі». Водночас, керівництво Ермітажу саботувало рішення РНК РСФРР і ВЦВК й категорично відмовилося за будь-яких умов передати Україні пам'ятки, які там знаходилися [43].

РНК РСФРР змінила і відстрочила вироблену процедуру передачі: «Дальші переговори про строк і порядок передачі реліквій вести з Українською фракцією Центрального Виконавчого Комітету і офіційну передачу здійснити в руки довіреної особи цієї фракції». Проте, це був лише політичний маневр більшовицького уряду – тримати Україну в своїй залежності. Невипадково Й. Сталін заявив з цього приводу: «Світ довідався про те, що кривду, вчинену українському народові, виправлено, а де перебуватимуть ті цінності – не має ніякого значення» [44].

За історичними паралелями для України козацько-гетьманські клейноди – символи державності (такі ж як, наприклад, корона і коронаційні дорогоцінності короля Стефана для Угорщини, які були пограбовані есесівцями в 1944 р., а після війни вивезені до США). Тільки після тривалих вимог і апеляцій угорського уряду до міжнародної громадськості ці реліквії в 1978 р. були повернуті держдепартаментом США, який протизаконно їх затримував.

Відповідно до Брестського мирного договору (9 лютого 1918 р.) мали відбутися двосторонні україно-російські переговори щодо підготовки мирного договору між УНР та РСФРР. Вважаючи за доцільне вирішити під час цих перемовин проблему повернення українських культурних цінностей, Міністерство народної освіти УНР виступило ініціатором створення Міжвідомчої комісії зі складання списків історико-культурних пам'яток, що мали повернутися в Україну. Під час правління П. Скоропадського комісія продовжила свою роботу як Культурна комісія української мирної делегації. Відбулося 25 її засідань, на яких були вироблені загальні принципи повернення культурних цінностей, підготовлений проект відповідних статей мирного договору, складені списки

пам'яток. 14 вересня 1918 р. ця комісія припинила діяльність через від'їзд російської делегації та зрив переговорного процесу [45].

У 1925 р. ВУЦВК УСРР порушив питання про повернення в Україну з російських сховищ усіх архівних матеріалів, які мали історичне значення для України. В 1928 р. аналогічна вимога з'явилася щодо культурно-історичних і художніх цінностей, що зберігалися в російських музеях. Наркомати освіти РСФРР та УСРР створили Паритетну комісію, яка мала розв'язати проблему обміну культурних цінностей. Протягом 1930 року відбулися 2 сесії комісії, на яких були підписані протоколи про досягнення домовленості щодо передавання Україні значної кількості пам'яток із фондів Державного Ермітажу, Оружейної палати, Третьяковської галереї, Історичного музею й інших закладів Москви та Ленінграду. В 1930–1932 роках частина з цих пам'яток була передана музеям України, але загалом домовленості виконані не були [46].

Наступний етап переговорного процесу з Росією почався вже після набуття Україною незалежності в 1991 р. Станом на сьогодні проблема остаточно не розв'язана, вона залишається актуальною і до неї повертаються не тільки в наукових працях, але й у міждержавних відносинах. Так, Верховна Рада України 19 лютого 1997 р прийняла постанову «Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР» [47]. У ній доцільність розгляду питання про прийняття Закону України про ратифікацію цієї Угоди між двома країнами ставиться парламентом у залежність від «укладення та набрання чинності Угодою про повернення в Україну цінностей, які є національним, історичним або культурним надбанням українського народу за переліком, визначеним Урядом України».

Подібний політико-правовий прецедент у міжнародних відносинах обох країн уже мав місце. Зокрема, під час мирних переговорів між Українською державою та РСФРР 1918 року після розпаду Російської імперії. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко тоді зазначав:

25 липня прийнято принцип у справі поділу державного майна, принцип поділу боргів – відповідно до процентного співвідношення населення України до населення Росії; Українська Держава має право на частку майна Російської імперії; та частка майна, що знаходиться поза межами України, має бути зарахована на частку боргу; Українська Держава має право на відповідну частку золотого запасу (повернути в натурі); всі культурні цінності, які були вивезені з України до Росії, а так само ті, котрі безпосередньо стосуються культурно-історичного життя України, мають бути повернуті Україні цілком, а ті з них, які були спільною власністю колишньої Російської імперії, але знаходяться поза межами української території, повинні бути повернені Україні в частині, котра рівна тій, в якій Україна бере на себе борг колишньої Російської імперії (розмір боргу, сплачуваного Україною, мав становити 20 % всіх боргів Росії – *авт.*) [48].

Проте, до стратегічних планів радянського уряду Росії не входило підписати таку справедливу угоду, тому на переговорах російська деле-

гація робила все для того, щоб виграти час для зміцнення більшовицької влади. Як наслідок – замість повернення цінностей більшовицька диктатура покотила Україною, за визначенням О. Солженіцина, «червоне колесо» руйнувань соборів, монастирів, плондрувань ікон, архівів, музейних цінностей тощо.

У політичному контексті таких українсько-російських проблем не зайве згадати відомого російського філософа Г. Федотова. У 1929 р. він, перебуваючи в еміграції, відверто пропонував суто шовіністичний підхід:

Це, передусім, проблема України <...> Від вірного рішення її залежить саме буття Росії. Завдання це для нас формується: не лише втримати Україну в тілі Росії, але й вмістити й українську культуру в культуру російську. Ми присутні при бурхливому і надзвичайно небезпечному для нас процесі: зародженні нової української національної свідомості, по суті нової нації. Вона ще не народилася остаточно і її долі ще не визначені. Вбити її неможливо, але можливо працювати над тим, щоб її самосвідомість стверджувала себе як особлива форма російської самосвідомості [49].

Судячи з того, що після скасування парламентом Російської Федерації дії на своїй території «Угоди про повернення культурних й історичних цінностей державам їх походження», між Україною і Росією мали місце переговори певною мірою в цій культурній сфері, обидві держави з точки зору міжнародного права визнають існування цієї проблеми. Так, згідно Угоди про культурне співробітництво між Міністерством культури Російської Федерації та Міністерством культури України від 26 березня 1994 р., «сторони проведуть необхідну роботу для визначення незаконно вилучених або вивезених національних художніх цінностей – реліквій та для їх реституції. З цією метою Сторони створять двосторонню комісію (ст. 11)» [50]. «Сторони вирішуватимуть питання, пов'язані з утраченими або незаконно вивезеними культурними цінностями, які опинилися на території цінної Сторони, шляхом переговорів на основі національного законодавства і норм міжнародного права», – так зафіксовано в ст. 5 Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 26 липня 1995 р. [51].

Інша річ, що практичних кроків у цьому напрямі обмаль. Це позначається не тільки на міжнародному культурному співробітництві між Україною і Росією, але й загалом впливає на їх відносини, які мають бути стабільними і доброзичливими між обома народами. На підтвердження цієї тези наведемо факт із біографії М. Реріха, коли йому, основоположнику міжнародно-правової охорони культурної цінностей, одна офіційна особа заявила, що порушене ним питання, на його думку [цієї офіційної особи], вже остаточно вирішено у Вашингтонському пакті 1935 р. На що видатний митець філософськи відповів: «У нашому світі ніщо не закінчене» [52].

Культурні цінності багатьох країн зазнали тяжких утрат від воєн, пограбувань, колоніального поневолення, тому прагнення народів їх повернення залишається важливим і актуальним допоки буде існувати історична пам'ять, національна свідомість і почуття справедливості в суспільстві. Вилучити з культурного обігу такі пам'ятки старовини і шедеври мистецтва взагалі злочин перед світовою цивілізацією. Це гальмує духовний ренесанс нації, що, як підтверджує історичний досвід, зокрема, Японії, Китаю, Республіки Кореї, безпосередньо стимулює економічне піднесення країни.

У 1970-х роках під егідою ЮНЕСКО почала складатися загальна концепція реституції та повернення культурних цінностей. Її акцент перенесено на двосторонні переговори зацікавлених сторін, а також багатостороннє співробітництво, які мали застосовувати як дипломатичний процес. Зазвичай він не передбачає відповідного міжнародного забезпечення, і загалом залежить від переконання та доброї волі сторін.

Існуюча проблема має спонукати усвідомленню в українському суспільстві, що повернення цінностей як невід'ємної частини національної культурної спадщини завдання не тільки загальнокультурне явище, але й правове та політичне. Незважаючи, що Росія відмовилася від виконання Мінської угоди, набутий доробок держав СНД щодо визначення критеріїв юридичної правомірності, порядку обліку та повернення культурних цінностей не є марним. Він раз у раз нагадує, що ця міжнародна проблема існує і що її слід розв'язувати.

Прикро, що питання повернення культурних цінностей країнам їх походження набуло загостреної, майже конфронтаційної форми. Як зазначав український дипломат В. Скопенко, «суперечки, вимоги та взаємні звинувачення не спроможні зарадити справі, яка в міжнародній практиці розв'язується шляхом переговорів, угод, обопільної домовленості, до того ж найчастіше щодо окремих колекцій чи навіть речей» [53].

Чи не час іншим державам СНД, образно кажучи, надати друге дихання Угоді про повернення культурних цінностей та історичних цінностей країнам їх походження? Адже Мінська угода не двостороння, а багатостороння. Крім українсько-російських проблем у цій культурній сфері, між іншими державами СНД існують й інші невирішені питання.

Недостатня ефективність СНД та інших міжнародних організацій, які виникли на пострадянському просторі, спонукає багатьох держав – колишніх союзних республік до пошуку нових шляхів міжнародного співробітництва в політичній, економічній і гуманітарній сферах. З міжнародно-правової точки зору особливий інтерес викликає регіональне міждержавне об'єднання ГУАМ – Грузії, України, Азербайджану та Молдови.

На жаль, у його статутних документах, підписаних деклараціях і хартіях про напрями співробітництва не знайшла належного відображення проблема реституції та повернення культурних цінностей [54]. Не виключено, що перші кроки щодо реалізації цього питання в межах ГУАМ могли би певною мірою

позитивно вплинути на інші держави СНД – учасниць Угоди про повернення культурних й історичних цінностей державам їх походження 1992 р.

Звернімо, хоча б, увагу на довголітні юридично обґрунтовані претензії Республіки Беларусь до України щодо повернення бібліотеки графа Хребтович-Бутенева, яка в роки I Світової війни була тимчасово перевезена із садиби Щорси на Новоградчині до Києва. Граф її заповідав бібліотеці першого університету, який відкрився на його батьківщині. У 20–ті роки минулого століття в Україні погодилися повернути бібліотеку Білорусії, про що збереглися документи (рішення Наркомату освіти УСРР № 09276 від 20 грудня 1924 р.) [55].

Проте, невідомо з яких причин бібліотека Хребтович-Бутенева загубилася. Тільки після розпаду СРСР вона була виявлена у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (5,5 тис. томів книг, 129 рукописів, з яких чимало XVI ст.). Чи не пора виконати волю заповідачів і вимоги Угоди про повернення культурних й історичних цінностей країнам їх походження?

Є в білоруської сторони також претензії щодо деяких старожитностей із нелегально вивезеного зібрання міського колекціонера Г. Татура. Нещодавно вони виявлені у Львівському національному музеї. В Олеському замку після зйомок фільму «Дика охота короля Стаха» залишилися 3 дерев'яні скульптури, незаконно взяті й вивезені кінематографістами з Гродно [51].

Розпочати переговори з Республікою Білорусь – це був би значно моральніший і правомірніший крок, ніж передача Україною «Архіву Баха» Німеччині і «колекції Кенігса» Королівству Нідерланди з політичних мотивів, – всупереч закону з ефемерним сподіванням на євроінтеграцію навзасм.

Як зазначав голова Комісії «Вяртанне» при Білоруському фонді культури Адам Мальдіс, «жестів доброї волі було вчинено так мало, що навіть перераховувати їх незручно на фоні неповерненого. Президент Кучма повернув Білорусі декілька ікон, які випадково потрапили туди після Другої світової війни».

«Повернення країнам походження цінностей, що їх було незаконно вивезено за кордон, є основним принципом культурних взаємозв'язків між народами, – проголошено в Декларації Мехіко щодо політики у сфері культури 1982 р. – З цієї метою, а також для підвищення їхньої ефективності, існуючі міжнародні документи, угоди й резолюції можуть бути в майбутньому посилені» [57].

1. На думку авторитетів // Пам'ятки України. – 1994. – №1–2. – С. 61.

2. Там само. – С. 66.

3. Богуславський М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. – М., 2005. – С. 80.

4. Конституції і конституційні акти України. – К., 2006. – 309 с.

5. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. В 2-х кн. – К., 2009. – Кн. 1. – 376 с.; К., 2010. – Кн. 2. – 320 с.

6. Кейзеров Н.М., Шамба Т.М. Интеллектуальная собственность и культурные ценности (проблемы социально-правовой защиты). – М., 1994. – С. 69.

7. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах. / Відп. редактор Ю.С.Шемшученка та В.І.Акуленка. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 68.
8. Відомчий архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України за 1992 р. (якісь координати документу в межах цього архіву є?)
9. Губенко Н. Музеї: переосмислювання границь? // Мир музея. – 1993. – № 2. – С. 25.
10. Ольшевская Г. Что такое «национальный музей»? // Мир музея. – 1993. – № 2. – С. 23.
11. Савчук Ю. Гетьманські клейноди та особисті речі гетьмана Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція). – К., 2006. – 96 с.: іл.
12. Материалы по вопросу о сохранении древних памятников, собранные Императорским Московским Археологическим Обществом. – М., 1911. – С. 4.
13. Историко-культурна спадщина України (XIX ст. – поч. XX ст. Збірник документів і матеріалів (автор упорядник Т.Ф. Григор'єва). – К., 1995. – С. 58–59; Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – СПб., 1861. – Т. 34. – № 34109. – С. 70–71.
14. Дубровський В. Исторично-культурні заповідники та пам'ятки України. – Х., 1930. – С. 7.
15. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури і України (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – К.–Полтава., 1994. – С. 12–44.
16. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. – 1917. – № 5. – С. 76.
17. Гарданов В.К. Музейное строительство и охрана памятников культуры в первые годы Советской власти (1917–1920 гг.) // История музейного дела в СССР. – М., 1957. – Вып. 1. – С. 31.
18. Сергійчук В.І. Національна символіка України. – К., 1992. – С. 100.
19. Кот С., Нестуля О. Українські цінності в Росії. Перша спроба повернення 1917–1918. – К., 1996. – С. 270; Андрусичин Б., Ульяновський В. Церква в Українській Гетьманській державі. Попередні нотатки та документи // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К., 1993. – С. 285–302.
20. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні 1917–1990. – К., 1991. – С. 139; Кот С. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – С. 61.
21. // Голос Україна. – 1997. – 25 лютого.
22. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С. 400.
23. Федотов Г. Будет ли существовать Россия? // Весник Российского студенческого христианского движения. – 1929. – №1–2.
24. Правова охорона культурних цінностей... – С. 523.
25. Там само. – С. 528.
26. Дебернуа Ж. Рерих. – Рига, 1932. – С. 119.
27. На думку авторитетів ... – С. 61.
28. Савчук К., Проценко И., Мельник С. Правовой статус организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ. – К., 2006. – 67 с.
29. Вяртанне. Документи і архівні матеріали па праблемах пошуку і вяртанна нацыянальных каштоўнастей, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь. – Мінськ, 1992. – С. 167.
30. Там само. – С. 66; Вяртанне–2. Зборнік артыкулаў і дакументаў. – Мінск, 1994. – С. 8, 224.
31. Правова охорона культурних цінностей... – С. 349.